

ROK DUŠANA JURKOVIČA (URBANIZÁCIA-DEZURBANIZÁCIA-VIDIEK AKO PODNET)

Abstract

Tento rok vyhlásil Spolok architektov Slovenska za Rok Dušana Jurkoviča (1868-1947). Tento slovenský architekt sa stal známym vo viacerých krajinách. Významnou črtou jeho diela bolo, že čerpal podnety z ľudovej architektúry a vytvoril štýlový prejav, ktorý samostatne pôsobí tak vo vidieckom, ako aj v mestskom prostredí a vo voľnej krajine bez toho, aby narušil ich identitu. Článok hovorí o problémoch urbanizácie, ktorá prerastá do dezurbanizácie. Pripomína aj ruralizáciu v Československu v prvej polovici 20. storočia a pokúša sa hľadať východiská pre rozvíjanie identity architektúry vo vidieckych sídlach.

This year, Society of Architects of Slovakia proclaimed The Year of Dušan Jurkovič (1868-1947). This Slovak architect became well-known in several countries. Meaningful feature of his work was the drawing stimulations from the peasant architecture and he created the manifestation of style which independently affects in the milieu of the countryside, of the towns and in the free landscape without breaking their identity. This article discusses problems of the urbanization, which outgrows to the desurbanization. It reminds also a ruralization in Czechoslovakia in a first half of the 20th century and it attempts to look for a starting point for the development of the identity of the architecture in the country settlement.

Úvod

Tento rok Spolok Architektov Slovenska vyhlásil za Rok Dušana Jurkoviča. 60. výročie smrti tohto nášho významného architekta si koncom roka pripomínáme. Pri tejto príležitosti nezaškodí zamyslieť sa nad širšími súvislosťami, ktoré nám pripomína jeho dielo.

Urbanizácia-dezurbanizácia

Žijeme v časoch prudko sa rozvíjajúcej urbanizácie. Veľké mestá už dávno nie sú mestami. Zmiešali sa s okolitou krajinou, pohltili ju a pretvorili na nový obraz. Zároveň v tomto procese stratili vlastnú identitu. To, čo robilo mestá mestami, predstavuje už iba malý zlomok v ich štruktúre. Zdalo sa, že výstavba satelitov odľahčí preťažené veľké mestá. V skutočnosti pomohla rozšíriť mestské útvary o nové plochy.

V minulom storočí vznikli skvelé plány nových miest. Jedným z najlepších príkladov je nové hlavné mesto Brazílie – Brasilia z r. 1956-1963 od O. Niemeyera a L. Costu. Je to obdivuhodný koncept usporiadania mesta, logický a výtvarne hodnotný. Ale v jeho susedstve už medzitým stihli vyrásť obrovské štvrte chudoby, ktoré sú popretím a výsmechom pôvodného konceptu. A Rio de Janeiro, ktoré sa pokladá za jedno z najkrajších miest sveta, má podobné štvrte, kde sa na malebných výškoch tiesni chudoba, natlačená do domčekov, ležiacich nad sebou a na sebe.

V Spojených štátoch amerických už existujú superaglomerácie BOSWASH (Boston-Washington), CHIPITTS (Chicago-Pittsburgh) a SANSAN (San Francisco-San Diego), z ktorých každá dosahuje dĺžku okolo 600 km.

Srbský urbanista Bogdan Bogdanović charakterizuje vývin takto: „Dnešná megalopola je čoraz menej mestom v klasickom zmysle slova“ – „niektoré z dnešných mastodontov už dnes svojou rozlohou presahujú menšie európske štáty“ – „monštruózne, zdanlivé napodobneniny miest sa už vymkli spod kontroly rozumu a úsudku.“ [1] „Predbiehajú sa desať-, dvadsať- i tridsaťmiliónové mraveniská ľudských bytostí a stávajú sa z nich nenásytní požierači energie, nemilosrdní pohlcovači kyslíka, bezohľadní znečisťovatelia podzemných (...) vôd; dnes sa stávajú nepriateľskými antimestami“ – „dnešné mestá sú nenásytnými krajinožrútkami...“ [2] Bogdanović označuje rast dnešných miest za „desivý“ a pýta sa, „či naša pohodlná (...) urbánna civilizácia nezačala praskať, rútiť sa do seba...“

Americký urbanista Kevin Lynch konštatuje, že mestské prostredie sa dnes rýchlo vyvíja, obraz mesta má stále menšiu stabilitu. „Tieto zmeny obyvateľov citovo zraňujú a zaviňujú rozklad ich vnímania obrazu mesta.“ Urbanizácia, ktorá je jedným z najvýraznejších znakov dnešnej vyspelej technickej civilizácie, schopnej izolovane vytvárať čoraz zložitejšie a obdivuhodnejšie diela, má ako celok mnoho patologických znakov. [3]

Priemyselná a vedecko-technická revolúcia ostatných storočí pôsobila optimisticky, budila dojem, že sa takýmito spôsobmi dajú vyriešiť všetky problémy. Zároveň sa začal šíriť relativizmus, spochybňovanie všetkých nemateriálnych hodnôt. Aj keď tento stav vyvoláva doteraz neznáme chvenie v základoch civilizácie, relativizmus nie je celkom nezmyselný; zodpovedá pravdivému obrazu krehkosti nášho ľudského bytia a myslenia, nestálosti mnohých istôt, na ktorých sme založili svoju existenciu.

Bratislava práve teraz prežíva doteraz neslýchaný „stavebný boom“. Jej poloha v strede Európy, pri Dunaji, je mimoriadne atraktívna. Urbanisti a iní odborníci jej už dávnejšie predpovedali významný rozvoj. Pred 40 rokmi sa v Rakúsku objavil návrh na „hlavné mesto Európy“ v priestore medzi Hainburgom a Bratislavou. [4] Obraz Bratislavy sa rýchlo mení výstavbou mrakodrapov, polyfunkčných centier a bytových komplexov. Zelené plochy v meste sa strácajú. Mestská aglomerácia sa rozširuje do okolia. Bratislavčania sa usídľujú na Záhorí - v Lábe, na Žitnom Ostrove - v Miloslavove alebo dokonca až v Dunajskej Strede, pod Malými Karpatmi – v Limbachu a na území Rakúska – v Kopčanoch (Kittsee). To znamená v rozsahu asi 40 km v smere severozápad-juhovýchod a 25-30 km v smere juhozápad-severovýchod. Jav rozširovania mesta do okolitého vidieckeho prostredia, čiže suburbanizácia však zároveň znamená dezurbanizáciu, rozklad mesta. Mesto sa stáva preťaženým, nepríťažlivým, možno až nudným. Bohatá elita sa však nemusí uspokojovať ani s vidiekom, ktorý nespĺňa všetky jej požiadavky. Bude sa vracieť do mesta, ktorého voľné plochy sa postupne vyčerpávajú?

Ruralizácia

Za prvej Československej republiky uskutočňovali kolonizáciu vidieka. Možno hovoriť o ruralizácii, procese opačnom ako je urbanizácia.

Milan Hodža propagoval reagrarizáciu, t.j. návrat k pôde, spojenú s vnútornou kolonizáciou krajiny. Kritizoval unáhlenú a živelnú urbanizáciu. Kolonizácia mala pomôcť ľuďom získať na vidieku lacné a zdravé bývanie a výživu pre rodinu. [5]

Vidiecke kolónie vznikali na základe zákonov o pozemkovej reforme z rokov 1919-1922. Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi vzniklo 28 nových osád. Stavali sa podľa zastavovacích plánov s pravidelnými pôdorysmi, okrem obydľí sa v nich rezerovali miesta pre spoločenské domy, školy, kostoly, cintoríny, pre živnostníkov, učiteľov, atď. Bolo

vypracovaných celkom 37 rozličných typov obytných a hospodárskych objektov. Výber jednotlivých typov ponechali na kolonistov samých, ktorí okrem toho mohli stavať aj podľa vlastných plánov. Typy dispozične vychádzali z ľudových stavieb a niektoré mali aj znaky ľudovej architektúry.

Identita sídel

V ovzduší, ktoré u nás panovalo v druhej polovici 20. storočia a ktorého heslom bolo vyrovnáť mesto a vidiek, výstavba na vidieku preberala znaky miest.

Jozef Čahoj kritizuje tento jav: „Neviem, kto do slovenských dedín zaviedol štvorcové pôdorysy a domy postavil do stredu pozemku, čím úplne zničil dvor a miesto slnka nechal kúriť kotly na veľkú radosť monopolov.“ [6]

V procese prestavby našej sídelnej siete v priebehu niekoľkých desaťročí strácali svoju identitu mestá i vidiek. V tom čase sa tradičná kultúra a tradičné hodnoty slovenského vidieka (s výnimkou folklóru) označovali ako prejavy zaostalosti, ktoré treba prekonať, hoci na druhej strane sa hovorilo o „národnej forme“ architektúry. Jednoduchosť ľudovej architektúry (späť zároveň s očividnými výtvarnými hodnotami) jej psychologicky bola na príťaž. Zlepšil sa tento postoj dnes?

Architekt Dušan Jurkovič, ktorého sme spomenuli v úvode, začínal svoj tvorivý rozmach inšpiráciou z ľudovej architektúry: Rozhľadňa Brňov, Pustevne na Radhošti, Luhačovice, vila na Rezku, vlastný dom v Brne-Žabovřeskoch... Ďalej: Kaplnky na Hostýne, Peklo pri Náchode, Spolkový dom v Skalici, rekonštrukcia zámku v Novém Městě nad Metují, vojnové cintoríny v Karpatoch... D. Bořutová-Debnárová uviedla: „Orientácia na miestne zdroje stavebno-remeselnej tradície mala v stredoeurópskom priestore už dávno svoje zdôvodnenie.“ [7]

Hoci Jurkovič pochádzal z kopaničiarskeho podjavorinského kraja, ktorý leží v okrajovom pásme nížinnej architektúry, vo svojom prvom tvorivom období sa inšpiroval stavbami z karpatskej vrchovitej oblasti. Vychádzajúc z teoretických úvah Václava Mencla [8], mohli by sme hovoriť o tom, že uvedený typ stavieb pripomína gotiku, ktorá bola vyvrcholením samostatného európskeho konštruktívneho a estetického myslenia. Renesancia, ktorá s veľkým rozmachom ovládla Európu potom, napodobňovala už hotové vzory z antiky a toto obdobie trvalo až do 20. storočia a nástupu modernej architektúry, ktorá má podľa Karla Honzíka [9] určité „podzemné zväzky“ s ľudovou architektúrou. Sú to jednoduchosť a konštruktívnosť. K podobným úvahám sa priblížil aj K. Frampton [10]. S modernou architektúrou má spoločné znaky a tvarovú príbuznosť aj starobylá, takrečeno ľudová architektúra okolo Stredozemného mora, v Arábii a v Mezopotámii.

J. Čahoj oceňuje znaky života na vidieku: „Kľud, príjemné prostredie, rodina, dedinské prostredie, ktoré vedia oceniť len tí, čo vedia porovnať život v meste a na dedine. Určite je príjemnejšie posadiť návštevu na slnkom zaliaty dvor, ako do malej obývačky pred prihlúplu televíziu.“

Dušan Jurkovič povýšil vidiecku, ľudovú architektúru na reprezentatívny štýlový prejav, ktorý sa môže samostatne prejavovať v ktoromkoľvek prostredí a vtlačať mu nový osobitný charakter bez toho, aby potláčal jeho identitu – či už to bolo na panských sídlach (zámok Nové Město nad Metují), v kúpeľnom prostredí (Luhačovice), vo voľnej krajine (Radhošť), na pomníkoch (vojenské cintoríny v Haliči) i v prostredí mesta (Skalica). Jemu môžeme ďakovať za záchranu Čičmian. Jurkovič je moderný architekt, prostredie pretvára a pritom nemá snahu odcudziť ho sebe a svojim obyvateľom. Neokráda ho a nepácha na ňom násilie. Nemá záujem zaradiť objekt ani prostredie, v ktorom stavia, do cudzieho, neosobného, umelého kultúrneho kontextu. Je to architekt, ktorý svojím významom prekročil hranice Slovenska a pritom zostáva skutočne slovenský.

V súvislosti s Jurkovičovou rekonštrukciou Čičmian J. Čahoj poznamenáva: „V Jurkovičových šľapajach nešiel už nik a tak sa slovenské dediny zmenili na hrôzu bez ladu a skladu, kde viac škody napáchali architekti, ako vojny...“

O Jurkovičových projektoch vojnových cintorínov napísal Ladislav Foltyn: „Slovenské umenie zaujalo cez vojnu humanistický postoj (...). Výtvarné prejavy anonymných stavieb vyzdvihol Dušan Jurkovič k monumentálnej oslave ľudového ducha, priateľstva a mieru medzi národmi a osudného údelu ľudu v chode dejín. V karpatských vojnových cintorínoch sa epicky rozozvučala národná ľudová architektúra a všeľudská kultúra. Svet foriém ľudovej architektúry bol schopný vyvolávať predstavy o domovine, a bol preto pochopiteľný a dojímavý prostých ľudí všetkých národov. No súčasne to bola architektúra neopakovateľne slovenská a slovanská. Tieto črty Jurkovičových návrhov boli už pri ich vzniku uznávané.“ [11]

V otázke Jurkovičovho miesta v dejinách architektúry a jeho vzťahu k módnemu slohu čias jeho tvorivého rozmachu – secesii, ktorá vtlačila pečať mnohým miestam na Slovensku, možno čiastočne hľadať odpoveď porovnávaním: v tom čase, keď Jurkovič čerpal zo sviežeho prameňa ľudovej tvorby, maďarskí architekti využívali secesiu okrem iného ako mileniárny sloh, pripomínajúci dávnu minulosť – pri stavbách na pamäť tisícého výročia príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny. (Ako ilustrácia môžu slúžiť budovy škôl, ktoré sa vtedy stavali na území Slovenska.) V Maďarsku dnes poznáme Makovecsovú školu, ktorá sa snaží rozvíjať štýl maďarskej tzv. organickej architektúry a má svojich prívržencov aj na Slovensku. A my, čo máme taký skvelý príklad v Dušanovi Jurkovičovi, čo robíme?

Vyskytli sa informácie, že Česká republika má v úmysle navrhnuť Jurkovičove stavby v Luhačoviciach na zápis do Svetového kultúrneho dedičstva. (A čo Štefánikova mohyla na Bradle – tá by si to nezaslúžila?) Dušan Jurkovič so svojim humanistickým odkazom nám dáva príklad, že ľudová architektúra môže byť podnetom tvorivej inšpirácie pri snahách o obnovu a rozvoj vidieka.

Literatúra

- [1] Bogdanović, B.: Mesto a démoni. Bratislava 2002.
- [2] Bogdanović, B.: Sprievodca labyrintom mesta. Bratislava 2005.
- [3] Lynch, K.: Obraz města. Praha 2004.
- [4] Ritter, W.: Die Neugründung eine Europa-Hauptstadt in Österreich aus geographischer Sicht. Wien 1966.
- [5] Hodža, M.: Problémy naší vnitřní kolonisace. Pozemková reforma, 16, 1935, č.6, s. 77-78.
- [6] Čahoj, J.: Ľudová architektúra Slovenska 1-2. Bratislava (2007).
- [7] Bořutová-Debnárová, D.: Dušan Samo Jurkovič. Osobnosť a dielo. Bratislava 1993.
- [8] Mencl, V.: Lidová architektura v Československu. Praha 1980.
- [9] Honzík, K.: Tvorba životního slohu. Praha 1946.
- [10] Frampton, K.: Moderní architektura. Kritické dějiny. Praha 2004.
- [11] Foltyn, L.: Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918-1939. Bratislava 1993.